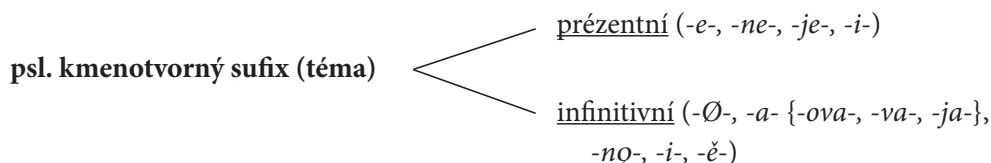


# VÝVOJ FLEKTIVNÍ MORFOLOGIE ČESKÉHO SLOVESA

## VÝVOJOVÁ VÝCHODISKA

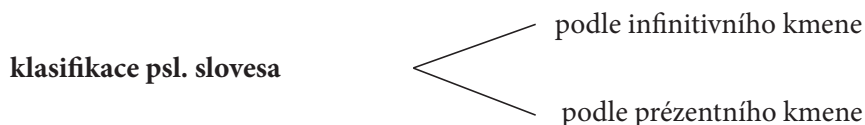
### Tematická slovesa

Většina psl. sloves tvořila své formy prostřednictvím kmenotvorného sufixu (tzv. tématu). Každé sloveso mělo dvě podoby kmenotvorné přípony (v některých případech homonymní, jako u přítavního i infinitivního kmenotvorného sufixu *-i-*). Pro psl. rekonstruueme následující kmenotvorné přípony:



Z vývojového hlediska by formy infinitivního kmene s nulovou kmenotvornou příponou bylo vhodnější klasifikovat jako formy bez přítavní kmenotvorné přípony (tj. atematické - tímto způsobem však interpretujeme slovesa bez přítavní kmenotvorné přípony - viz níže).

Z toho, co bylo řečeno, plyne, že pro klasifikaci psl. slovesa máme k dispozici dva základní klíče:



V našem výkladu používáme klasifikaci podle přítavního kmene, a tak psl. tematická slovesa dělíme do čtyř slovesných tříd, které se vyznačují následujícími kmenotvornými sufixy:

	I. třída	II. třída	III. třída	IV. třída
kmenotvorná přípona	-e-	-ne-	-je-	-i-

Pro každou třídu je ovšem potřeba doplnit dodatečná klasifikační kritéria: 1. infinitivní kmenotvornou příponu (jako v I., III. a IV. třídě), 2. fonologickou strukturu na morfologickém švu mezi koncem kořene a začátkem kmenotvorného sufixu. Při uplatnění primárního klasifikačního faktoru (přezentní téma) a sekundárních klasifikačních faktorů (infinitivní téma, event. zakončení kořene) odlišujeme následující třídy, podtřídy a typy (u většiny sloves se podtřídy a typy kryjí, u sloves I. a III. třídy jsou však podtřídy rozčleněny do jednotlivých typů):

I. třída	I.A podtřída	I.B podtřída
infinitivní kmenotvorná přípona	-Ø-	-a-
typ	viz níže	* <i>bbrati</i> ( <i>bbr-a-ti</i> )

Slovesa I.A podtřídy - z vývojového hlediska neproduktivní - jsou velmi starobylá. Jejich flexe byla silně proměněna hláskovými změnami (především infinitivního kmenem), jako jsou: asimilace \**vez-ti* > *vesti* (typ I.A.1), disimilace \**ved-ti* > *vesti* (typ I.A.1), palatalizace \**pek-ti* > \**pec'í*, \**pekešv* > *pečešv* (typ I.A.2), metateze likvid (typ I.A.3), nazalizace (typ I.A.3). V rámci I.A podtřídy lze tedy vydělit další typy:

typy podtřídy I.A	
I.A.1	(* <i>ved-ti</i> >) * <i>ves-ti</i> , <i>vedŏ</i> , <i>vedešv</i>
I.A.2	(* <i>pek-ti</i> >) * <i>pec'í</i> , <i>pekŏ</i> , <i>pečešv</i>
I.A.3	(* <i>mer-ti</i> >) * <i>mrěti</i> , <i>mbrŏ</i> , <i>mbrešv</i>
I.A.4	(* <i>pen-ti</i> >) * <i>pęti</i> , <i>pbnŏ</i> , <i>pbněšv</i>

V rámci této podtřídy by bylo ještě možno vydělit specifickou skupinu sloves, která - viděno etymologicky - neobsahují v přezentním kmeni sufix *-e-*, nýbrž *-de-* (\**bŏ-de-šv*, \**je-de-šv*, \**jb-de-šv*). Tato slovesa jsou však natolik příbuzná slovesům s kmenotvorným sufixem *-e-*, že je jako samostatná nevydělujeme (čili jejich vnitřní strukturu interpretujeme následovně \**bŏd-e-šv*, \**jed-e-šv*, \**jbđ-e-šv*, a tedy je klasifikujeme jako slovesa typu I.A.1).

<b>II. třída</b>	<b>II.A podtřída</b>	<b>II.B podtřída</b>
<b>infinitivní kmenotvorná přípona</b>	<i>-nɔ-</i>	<i>-nɔ-</i>
<b>zakončení kořene</b>	<b>konsonantické</b>	<b>vokalické</b>
<b>typ</b>	* <i>dvignɔti</i> ( <i>dvig-nɔ-ti</i> )	* <i>minɔti</i> ( <i>mi-nɔ-ti</i> )

<b>III. třída</b>	<b>III.A podtřída</b>		<b>III.B podtřída</b>	
<b>infinitivní kmenotvorná přípona</b>	<i>-Ø-</i>		<i>-a- (-ova- / -va- / -ja-)</i>	
	<b>III.A.1</b>	<b>III.A.2</b>	<b>III.B.3</b>	<b>III.B.4</b>
<b>zakončení kořene</b>	<b>konsonantické</b>	<b>vokalické</b>	<b>konsonantické</b>	<b>vokalické</b>
<b>typ</b>	* <i>znati</i> ( <i>zna- -ti</i> )	* <i>žeti</i> ( <i>žɛ-Ø-ti</i> < * <i>žen-Ø-ti</i> )	* <i>lajati</i> ( <i>la-ja-ti</i> )	* <i>plakati</i> ( <i>plak-a-ti</i> )

Podoby s *-ova-*, *-va-*, *-ja-*, které se později proměnily v slovtvorné (kmenotvorné) přípony, vznikly: a) z diftongu na konci slovního základu \**věrou-a-tei* > *věr-ova-ti*, b) z hiatických *-j-* a *-v-*, které se vytvořily v kontextech, kdy *-a-* následovalo po samohláskovém zakončení kořene: \**umy-a-ti* > \**umy-va-ti*, \**ubi-a-ti* > \**ubi-ja-ti*.

<b>IV. třída</b>	<b>IV.A podtřída</b>	<b>IV.B podtřída</b>
<b>infinitivní kmenotvorná přípona</b>	<i>-i-</i>	<i>-ě- (-a-)</i>
<b>vzor</b>	* <i>prositi</i> ( <i>pros-i-ti</i> )	* <i>trɔpěti</i> ( <i>trɔp-ě-ti</i> )

Do IV.B třídy patří slovesa, jejichž kmenotvorná přípona má podobu *-a-*: vesměs jde o případy, které vznikly dispalatalizací *ě* > *a* po *ž š č j* (\**držati*, \**bojati*), ale také sem náleží sloveso \**sɔpati*.

Přehled psl. slovesných tvarů podle slovesného kmene:

<b>prézentní kmen</b>	<b>infinitivní kmen</b>
prézens	infinitiv
imperativ	supinum
participium <i>m-ové</i>	<i>l-ové</i> participium
participium <i>nt-ové</i>	<i>n-ové</i> participium
	<i>s-ové</i> participium
	aorist sigmatický
	aorist asigmatický
imperfektum ?	imperfektum ?

Kromě toho existovalo v psl. pět izolovaných sloves, která část svých forem tvořila nikoli podle kmenového principu, nýbrž připojovala afixy rovnou ke kořeni (tam, kde tematická slovesa používala prézentní kmen). Proto se tato slovesa hodnotí jako atematická, tj. jako slovesa bez kmenotvorného sufixu (přesněji by však bylo hodnotit tato slovesa jako slovesa bez prézentní kmenotvorné přípony – některá z nich totiž mají téma infinitivní). V následující tabulce je uveden přehled rekonstruovaných prézentních podob atematických sloves. Z něj je zřejmé, že 1. tvarotvorný základ těchto sloves neobsahuje žádnou z prezentovaných psl. kmenotvorných přípon; 2. obsahuje některé osobní koncovky odlišné od prézentních osobních koncovek tematických sloves (sg. 1. os. *-mb*, 2. os. *-sí*):

	*byti ,být‘	*dati ,dát‘	*jasti ,jíst‘	*vědĕti ,vědĕt‘	*jbmĕti ,mít‘
<b>sg.</b>					
<b>1.</b>	*jes-m̥ (< *es-mi)	*da-m̥ (< *dōd-mi)	*jam̥ (< *ēd-mi)	*vě-m̥ (< *woid-mi)	*j̥bma-m̥
<b>2.</b>	*je-si	*da-si	*jasi	*vě-si	*j̥bma-ši
<b>3.</b>	*jes-tb	*da-stb	*jastb	*věs-tb	*j̥bma-tb
<b>du.</b>					
<b>1.</b>	*jes-vĕ	*da-vĕ	*ja-vĕ	*vě-vĕ	*j̥bma-vĕ
<b>2.</b>	*jes-ta	*das-ta	*jas-ta	*věs-ta	*j̥bma-ta
<b>3.</b>	*jes-te	*das-te	*jas-te	*věs-te	*j̥bma-te
<b>pl.</b>					
<b>1.</b>	*jes-m̥b	*da-m̥b	*ja-m̥b	*vě-m̥b	*j̥bma-m̥b
<b>2.</b>	*jes-te	*das-te	*jas-te	*věs-te	*j̥bma-te
<b>3.</b>	*s-qt̥b	*dad-ĕt̥b	*jad-ĕt̥b	*věd-ĕt̥b	*j̥bm-qt̥b

### Neproduktivní morfofonologické jevy

Ve flexi psl. slovesa jsou patrné některé starobylé ide. jevy, které jsou již neproduktivní:

1. Ablautové střídání kořenné samohlásky v infinitivním a přítomném kmeni: I. třída \*mer-ti > mrĕti X m̥r̥o; \*z̥v̥āti - zov̥o, III. třída \*ženti > žĕti X ž̥ño, \*biti X b̥j̥o.

2. Přítomní a infinitivní kmen se někdy liší také přítomností-nepřítomností tzv. nazálního infixu, což je neslabičné \*-n-, které se vkládalo dovnitř slovního kořene (původně mělo slovesné formě dodávat význam inchoativnosti). Zbytky nazálního infixu lze podle stavu ve stsl. spatřovat v nosovce \*-ĕ- obsažené v kořeni přítomního kmene několika psl. sloves, kterým v kořeni forem infinitivního kmene odpovídá ústní -e-: \*legg̥ (< \*le-n-g-o-m) ,lehnuť X \*lec’i (< \*leg-ti), \*sĕd̥o (< \*se-n-d-o-m) ,sednuť X \*sĕsti (< \*sĕd-ti); \*s̥br̥ĕc’o (< \*s̥br̥en-t-jo-m) ,potkám X \*s̥br̥ĕsti (< \*s̥br̥ĕd-ti). Ve stĕ. doloženo jen v reflexech sloves lahu X léci, sadu X sĕsti, tj. v rozdílné kvalitě kořenového vokálu.

3. K vyjadřování intenzity, expresivity nebo opakovanosti slovesného děje sloužila reduplikace slovesného kořene. V psl. se ve zbytcích vyskytovalo např. ve slovech \*glagoliti (< \*gol-gol-i-ti), \*plapolati (\*pol-pol-a-ti) či \*chlacholiti (\*chol-chol-i-ti).